

Det er Peder Møllersvend, det handler om!

Om en fortæller og hans repertoire

Af Birgit Lauritsen

»... da ... flyttede han til Brandstrup, Vindum sogn og købte et lille stykke jord nede ved Nørre-mose og byggede sig et hus der. Her har han altså siden boet i temmelig små omstændigheder, men han har dog holdt humøret oppe og fortæller ypperligt« (1).

Det er Peder Andersen Bjerregaard, også kaldet Peder Møllersvend, der får disse ord med på vejen af folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, og Tang Kristensen vidste nok, hvad han talte om. Over en lang årrække, fra 1871-1905, besøgte han Peder Møllersvend adskillige gange for at gøre optegnelser, og, som han udtrykker det: »Han var aldeles udtømmelig, og jeg fik grumme mange gode Sager skrevet op hos ham« (2).

Alt i alt udgør de »gode sager« knap 100 småfortællinger, gåder, rim og remser, 75 ordsprog og talemåder, to eventyr samt en enkelt vise. Af de mange småfortællinger er der en del sagn, men derudover en lige så stor gruppe med hvad Tang Kristensen selv betegner som skildring af folkeliv. Hvilket spørgsmål, der er blevet stillet Peder Møllersvend i den forbindelse, ved vi ikke, men det kan have lydt noget i retning af: »Kan du fortælle noget om særegne personer, du har mødt eller hørt om, og i det hele taget gode historier om, hvad forskellige mennesker har sagt og gjort?« For det kunne Peder Møllersvend! Han fortalte historie på historie om andre menneskers liv og færdene beskrevet i øjeblikksbilleder eller i mere brede karakteristikker, og det er disse mange personskildringer, der skal gives eksempler på i det følgende. Alt sammen for at komme lidt nærmere den person, historierne er udgået fra. Fortælleren er og bliver det faste holdepunkt og skal da også her som i den oprindelige fortællesituation have fuld opmærksomhed!

Peder Andersen Bjerregaard, Brandstrup, Vindum sogn. Født 22. september 1823 i Vissing. Søn af husmand Anders Nielsen Bjerregaard og Karen Kirstine Sørensdatter. Gift med Karen Marie Nielsdatter, skrædderpige fra Hvorslev. Møllersvend og husmand. Død 28. december 1908 i Brandstrup. – Han blev kaldt for Peder Møllersvend.

Levnedsløb og livsvilkår

Peder Møllersvend blev født i 1823 i Vissing ved Randers, hvor forældrene havde et husmandssted. Da disse små jordlodder sjældent kunne brødføde en familie, måtte faderen også her have andet arbejde. Husstanden var på i alt seks personer, bestående af forældre, to børn og et ældre ægtepar på aftægt.

Efter konfirmationen kom Peder Møllersvend ud at tjene som hjoedreng, og i de følgende syv år havde han forskellige tjenestepladser, alle i Galten sogn. Herefter kom han i 1845, 22 år gammel, i lære som møllersvend ved Granslev mølle, og han var i de følgende næsten 15 år beskæftiget ved mølleriet. Fra 1847-1858 som møllersvend ved Hagenstrup mølle i Hvorslev sogn og fra 1858-59 ved henholdsvis Over-mølle og Ulstrup Dampmølle i Vinge sogn. Det var også i denne periode, at han stiftede familie. I 1852 blev han gift med skrædderpigen Karen Marie Nielsdatter, med hvem han havde fået datteren Karen Kristine seks år forinden. De fik yderligere to børn, Eline og Andrea i henholdsvis 1852 og 1855.

Arbejdet ved mølleriet varede imidlertid ikke ved. I 1859 flyttede familien til Brandstrup, Vindum sogn ved Viborg, hvor Peder Møllersvend som nævnt købte et lille stykke jord ved Nørre-mose.

Hustruen, Karen Marie, døde i 1885, da Peder Møllersvend var 61 år gammel, og han giftede sig ikke igen. Han blev boende i Brandstrup i de følgende 23 år til sin død i 1908 (3).

Vissing hørte til det frodige opland til Randers, og ved at flytte vestpå til Vindum sogn kom Peder Møllersvend samtidig til en fattigere egn. Evald Tang Kristensen, der selv havde boet i området i en længere periode (4), skriver om beboerne i Vindum: »Det havde altid været temmelig smaat for dem, og de havde været saare meget trælbundne. I Sognet havde der i de sidste 2-3 hundrede Aar været en Herregaard, hvortil de skulde gøre Hove . . . Trællekaarene havde sat saa dybe Spor, og Armoden fra Ældre Tid, der endnu ikke nær var forvunden, havde ogsaa sat sit Spor« (5).

En af sognets næringskilder var tørvegravning. Denne virksomhed oplevede Tang Kristensen på nærmeste hold, da han boede i Brandstrup, og han siger herom: »Det var jo ligefrem Rovdrift, og der var rent ud sagt kommet en hel Sygdom over Folk i den Retning. Alle Mennesker spekulerede i at lave Tørv og sælge til andre Egne, og der var Opkøbere af dem, der næsten udelukkende levede af det Erhverv. Moserne blev opgravede og ødelagte, og der blev dog ikke nogen kjendelig Velstand alligevel blandt Befolkningen. Pengene kom og gik, og Agerdyrkningen blev næsten forsmøtt, for naa Tørvetiden kom, saa skulde den passes« (6).

Tørvegravningen foregik i den store Nørre-mose, og da det jo netop var her, Peder Møllersvend købte en jordlod, har han utvivlsomt ogsaa haft en andel heri (7). Skønt det er det overordnede indtryk, at der var mere velstand i den egn, Peder Møllersvend var opvokset i, har dette næppe haft nogen videre betydning for ham. Hans far var husmand og arbejdsmand, som han selv skulle blive det i en stor del af sit liv, og skønt der i denne periode skete voldsomme forandringer inden for landbruget, var der ingen forbedringer at mærke for disse småjordbrugere. Tværtimod. »I lyset af opgangstiden så man mere grelt end før fattigdommens virkninger blandt småkårsfolk på landet« (8). De mange fattiggårde, der skød op i 1860'erne og 1870'erne var et af statens forsøg på at få mere styring med fattigdomsproblemet, men fattiggårdene blev samtidig et billede på den nød, de var sat ind overfor: »De nye »arbejds- og forsørgelsesanstalter«, som de hed i det officielle sprog, stod i de følgende år som et sørgeligt bevis for, hvor dårligt landbosamfundet magtede at skaffe sine arbejdere betryggende erhvervsvilkår . . . en stor mængde ikke mindst af de børnerige landarbejderfamilier måtte søge ly og forplejning på fattiggårdene« (9).

Peder Møllersvend kom ikke på fattiggården, hverken med familie eller som enkemand, men alligevel kan citatet også vise noget om Peder Møllersvends egen tilværelse, idet han har tilhørt den gruppe af mennesker, for hvem disse forhold ofte var eller hurtigt kunne blive en del af deres egen virkelighed.

Men hermed er historien om Peder Møllersvend langt fra afsluttet. I 15 år arbejdede han ved mølleriet, og at blive møllersvend medførte væsentlige forandringer både hvad arbejde og miljø angår.

En møller havde en høj position i sognet og hørte til de bedre stillede. Der var som regel en 6-10 personer knyttet til møllen og ved selve mølleriet en møllersvend eller to og en møllerdreng. Ud over denne store faste stab blev det daglige arbejde præget af de mange kunder, der kom til møllen. »På bøndergårdene betragtedes det dengang som en hel udflugt og halvvejs fridag at skulle til mølle. Efter at man havde fået læsset vognen og pudset sig lidt, trak man i søndagstøjet . . . og kørte så af gårde med det bedste hestespand for. Ved ankomsten til møllen blev hestene opstaldet i møllestalden, og derefter kunne kusken gå og spankulere og få sig en samtale med møllens andre kunder. Møllersvenden bød gæsterne ind i folkestuen og trakterede dem med en snaps og en drik øl og så fik de stoppet piben fra tobakstønden. Nogle af de bedste kunder og større hartkornsbesiddere blev vist den ære, at mølleren inviterede dem ind i sin private lejlighed, hvor de blev trakterede« (10).

Møllersvendens arbejde var først og fremmest at passe møllen og at bære kornet ind fra bøndernes vogne, men desuden havde han en vigtig rolle i den gæstfrihed, der blev vist over for kunderne. Bedst var det, om han ind imellem kunne få tid til at gå med dem ind i folkestuen. »Møllersvenden skulle så tillige helst give en rapport om, hvad nyt, der i den sidste tid var passeret i omegnen, eller af mangel på andet stof fortælle en god historie eller rive en god vittighed af sig« (11). Fra sin barndom mindes en ældre dame møllersvenden Christian ». . . som midtpunkt i en klynge bønder i færd med at fortælle en god historie, der fik tilhørerne til at udløse skoggerlatter« (12). Arbejdet indebar således, at møllersvenden kom i kontakt med et bredt udsnit af sognets beboere; alle uanset mængden af hartkorn var jo afhængige af møllen. Ved den store gennemstrømning af besøgende var der hermed de bedst tænkelige betingelser for spredning af nyheder, og møllen dannede da også ramme om en samværsform, som muliggjorde denne nyhedsformidling og i det hele taget udveksling af mundtlige udsagn af enhver tænkelig art. Møllersvenden havde en vigtig andel heri.

Derimod havde han næppe andel i de gode økonomiske forhold, der ofte omgav møllejeren. Møllersvenden tilhørte gruppen af tjenestefolk, selv

om han sandsynligvis havde en lidt højere status på grund af sin nære tilknytning til – og betydning for – mølleriets drift (13).

I 1852 ophævedes det gamle møllerprivilegium med en lov om fri møllernæring, og den skærpede konkurrence medførte, at flere mølleejere måtte give op. De ændrede forhold kom tilsyneladende også til at berøre Peder Møllersvend; påfaldende er det i hvert fald, at han i disse år ophørte med arbejdet ved mølleriet. Mange af de nye møller, der skød op, var meget små og havde sandsynligvis ikke kapacitet til så stor en tjenesteflok som tidligere. Det kan være en af grundene til, at Peder Møllersvend ikke havde mulighed for at fortsætte inden for faget.

Men han fortæller ypperligt

Peder Møllersvend præsenterede historierne personer ved enten at anføre navn, lokalitet eller stillingsbetegnelse, og kun et fåtal er helt anonyme.

Fortællingerne tager med enkelte undtagelser udgangspunkt i et snævert afgrænset område, der stort set er identisk med den lokalitet, der dannede ramme om Peder Møllersvends egen tilværelse, og der er historier fra så godt som alle de steder, hvor han boede, flest fra området ved Vissing og Hvorslev.

Men hvem var det da, han fortalte om? Disse mange mennesker, hvorved gør de sig gældende? Hvilke handlinger, synspunkter og egenskaber er fremherskende?

»Der var en kone i Grevehaven, der hed Karen, hun var en fremtalende og bovn kone. Så havde de den sorg at miste den ældste datter, og da hun lå lig, kom der jo send og fløde til begravelsen. Dem, der kom med det, skulde op at se liget, og manden, som var meget stille, stod da helt nedbøjet der oppe. Så sagde hun: »Det kan Gud hjælpe mig ikke nytte, du står her og græder og klager dig, Søren, Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet, herut med dig og få spændt for mogvog-nen!« (14).

Et karakteristisk træk ved en stor gruppe af fortællingerne er, at personerne gør sig bemærket ved det, de siger. Enten bliver de, som Karen, karakteriseret generelt ved deres slagfærdighed, eller de redder sig ud af en ikke altid lige nem situation ved at kunne svare igen med en hurtig replik. Her kan der blandt andet være tale om en direkte provokation fra en anden persons side:

»Jeg kørte en dag med Niels Hundepenge. Så gik der et fruentimmer forved os hen ad vejen. Niels siger: »Om védu hvad, Peder, da er det en kjøn pige, sikken figur og gang.« Da vi kom op på siden af hende, var hun koparret og grim. Så siger han: »Hør, min pige, var du lige så

kjøn æfor, som du er æbag, så havde a lyst til at kysse dig.« – »Ja, synes du det,« svarede hun, »så kan du jo kysse mig, hvor du tykkes, a er kjønnest« (15).

Eller bonden, der er kommet til bispegården og trods det fremmede miljø sætter hele selskabet på plads:

»En Bonde kom ind, hvor en Bisp sad til Bords med elleve Gjæster. For at få Løjer af ham sagde én, om han vidste ikke nyt at fortælle fra Landet af. Nej, ikke andet, end at hans So havde faaet 13 Grise for nogle Dage siden. »Er de levende allesammen?« – »Ja.« – »Men hvorledes gaar det til, en So har jo kun 12 Patter?« – »Aa, det gaar til lige saadan som her, den ene maa se paa, mens de 12 sluger i dem« (16).

Mange af fortællingerne har disse verbale pointer, og som det fremgår af eksemplerne, er det både mænd og kvinder, der med disse kvikke, ofte overrumplende kommentarer markerer sig stærkt og får det sidste ord, i hvert fald for en kort bemærkning! Og dét over for både venner og fremmede og folk med forskellig baggrund.

Også med fysisk styrke kan man gøre sig bemærket. Der er flere beretninger om usædvanligt stærke mænd, hvor man både hører om kræfternes omfang og om de fordele, der følger heraf.

For bonden Per Smeds vedkommende har det betydet, at han har kunnet frigøre sig fra hoveriet. Han kommer i hvert fald kun, når han selv vil; men så er han også i stand til at løfte en hjulplov i strakt arm! (17). Dag-lejeren Kristen Sø handler i bogstaveligste forstand med sine kræfter, da han påtager sig at bære usandsynlige byrder af korn og hø mod at få det billigt. Han udfordrer både forvalter og bønder fra sognet og går så langt, at selve greven prøver at bremse ham i eksperimentet. Men Kristen Sø svarer: »Hils den nådige greve og sig ham tak for hans gode vilje; men no leger et så wal, no vel æ wåsæl blyw ve å råk å mæ et.« I det hele taget bliver der lagt vægt på at beskrive grevens opmærksomhed og omsorg over for Kristen Sø, der er akkordarbejder på Frisenborg. Ved sine spadsereture i marken er greven gerne henne for at snakke med ham »om dit og dat« (18).

Disse fysiske kvalifikationer kan også siges at vise noget om personernes arbejdsmæssige formåen, og faglig dygtighed er også emne for andre fortællinger. Som for eksempel en tømrer, hvis arbejde ikke godtages af en herregårdsfrue, for hvem han arbejder. Hun må dog alligevel til sidst indrømme, at han mestrer sit hverv. Over for denne faglige kompetence stilles fruens uvidenhed i relief, idet hun alligevel forsøger at vurdere hans arbejde. Historien handler således også om en kvindes manglende viden om et man-

dearbejde, og at det modsatte ikke behøver at være tilfældet. Han vælger nemlig at bevise sin duelighed, ikke ud fra sit eget arbejdsområde, men ud fra hendes: ved ét hug skærer han et stykke lærred ud til en skjorte (19).

En doktor Bredenfeld fra Hammel fremhæves ved sin handlekraft og socialt retfærdige behandling af patienter. Der tages hensyn til sygdom og ikke til rang og stand. Selv grevinden til Frisenborg må meget imod sin vilje vente til det bliver hendes tur (20).

Men også andre evner betones, og her er der tale om mere uventet kundskab, personernes alder eller sociale baggrund taget i betragtning. Således den gamle Mette Marie Bakkes, 82 år gammel, der »uden videre« skriver sit navn i en protokol (21). Eller bonden, der selv skriver en ansøgning til greven om økonomisk støtte, da en storm har ødelagt hans hus. Han vil hverken lade præst eller degn skrive den, som hans venner foreslår ham: »Nej, sågu vil a ikke, for så kan a lige så godt selv skrive den, a véd jo bedst, hvordan det bar sig.« At han således vrager både venners råd og præst og degn, og at ansøgningen ikke blot godtages af greven, men at dette sker ved et middagsselskab med grevens gæster som vidner, understreger det ualmindelige ved initiativet. Men ansøgningen var også meget overbevisende:

Mæ arme Skrædderlas
er ganske læns i kass',
og dog har stormen forknust
mig ovret af ni fag hus,
min ene svoger, Jesper Kok,
ham kjender greven sagtens nok,
min anden svoger, Bjerremas,
de begge to er læns i kass',
den nådig' greve hjælpe mig,
jeg ellers bli'r ulykkelig (22).

Det er dog ikke altid, at personerne udviser en sådan handlekraft, tværtimod har de været kendetegnet ved enfoldighed eller manglende evner til at klare en situation. Det gælder Eskild, der vil besøge familie i København og nu har opsøgt præsten for at få udskrevet pas. Men hans store beslutsomhed afdækkes hurtigt, da han under ingen omstændigheder tør sejle: »Jamen ka de [dampskibene] it fågo?« siger Eskild helt modløs . . . »Vee fåe hwa, så vel a sæle Guj it mæ et« (23).

Lavst Væver, forpagter i Højbjerg Brohus, tror, at han har været i krig og giver voldsomme beretninger herom. I virkeligheden er de kanonslag, han fortæller om, fredelige signalskud fra Kronborg. Han er imidlertid i god tro, og det enfoldige herved fremhæves yderligere ved, at han fortæller

den samme historie igen og igen, oven i købet over for den samme person, her præstens søn, der lader som om, han aldrig har hørt historien før. Og Lavst fortæller gladeligt (24).

Enkelte historier, også i det udvalgte materiale, handler om, hvordan personer giver udtryk for en tro på en eller anden form for overnaturlig hændelse. Det kan være den gamle røgter, der mindes, hvordan en oberst såede havre på slagmarken, af hvilke kerner der voksede soldater op. »Man kunde tydelig mærke, at han selv troede det fuldt og fast« (25), kommenterer Peder Møllersvend, der åbenbart har kendt denne mand ved Hagenstrup mølle. Denne garanti giver han også i forbindelse med beretningen om fruén til Hagenstrup mølle, der troede, at hendes mand var dobbeltgænger: Da hun mener at høre manden komme hjem fra marked, går hun ud for at modtage ham, idet hun siger: »Velkommen hjem, bitte Mand«, og herefter fortsætter Peder Møllersvend: »Men da hun skulde se nøjere til, saa var der jo ingen bitte Mand« (26).

Det er én af de få gange, hvor Peder Møllersvend selv optræder i fortællingen, og der bliver ikke lagt skjul på, at han ikke deler fruéns opfattelse, og at han finder den naiv. »Hvad troede De nu, det var?« spørger han, og hun svarer: »Det kan aldrig hjælpe . . . at jeg siger dig det, Per, for du er jo en vantro Thomas.«

Endelig kan personerne vise forskellige reaktioner på udvikling og forandring. I historien om den gamle aftægtsmand får man et klart indtryk af ældre og yngre generationers forskellige indstilling til nye tider og initiativer. Sønnen har, til stor bekymring for faderen, brudt med familietraditionen og *købt* en *stålgreb* i stedet for selv at lave en af træ, og faderens dom er da også nådeløs: »Nu er det umuligt, at han kan bestå, for der har aldrig været andre grebe i gården, hverken i min faders eller i min tid, end dem, vi selv har lavet.« Han fantaserer videre over det skete, og forestiller sig, som det mest usandsynlige af alt, at man måske endda vil til at lave plove af ene stål. Det siges mest som en god vittighed, men efterfølges af fortællerens lakoniske bemærkning, der viser, at fortælleren selv står et andet sted i tid og erfaring: »Han oplevede ikke at få det at se« (27).

Denne bekymring for udviklingen deles på ingen måde af gamle Søren Jonsen fra Vindum. Han kan endda gøre grin med mere traditionelle synspunkter, idet han konstaterer, at en gammel spådom, om at Nørre-mose i Vindum sogn engang ville komme helt til Randers, nu er gået i opfyldelse. Man kører nemlig tørvene til Randers. »Ja, nu kan a forstå det, sej« (28). De økonomiske forandringer er kommet bag på den gamle mand i Aldrup skovhus. Han har ikke fået vekslet indfriele penge mens tid var, men han er nu ikke i tvivl om, hvem der trækker i trådene: »Den konge, som vi nu har, det er Fanden far i mig en generalkjæltring, det siger a rent ud« (29).

Samlet personkarakteristik

Det er bønder, landarbejdere, håndværkere, kroejere, soldater og aftægtsfolk, der er de egentlige hovedpersoner i fortællingerne. De økonomiske forhold omtales sjældent direkte, men alligevel markeres disse personers sociale ståsted, da de ofte sammenstilles med folk med en anden baggrund såsom greve, herremand, fuldmægtig, herredsfoged, oberst og biskop, og i denne sammenhæng er sympatien og opmærksomheden hos landalmuens folk, skønt der ikke gives et entydigt billede af de øvrige involverede parter.

Grevens og herremandens magtfulde og indflydelsesrige position er utvetydig, men de kan både skildres for deres hjælpsomhed og imødekommethed, som der har været eksempler på, og for deres hårdhed og uretfærdighed:

»I den sydøstlige gård i Lerbjerg boede en mand, som hed Per Balle. Han søgte proces mod greven på Frisenborg, under hvem sognet hørte – de gjorde hovning til Favrskov – og vandt hans sag, hvad der i den tid hørte til sjældenhederne. Men greven fik ham lige godt lagt øde. Han drog en gang til Randers og købte sig et bæst, men opdagede snart, at det var skabet, i alt fald inden han kom hjem med det. Så satte han det ude på agrene om natten – de andre bæster var bundne ind, for det var om efteråret – og det kom aldrig i gården. Dagen efter drog han nemlig til Randers igjen og skilte sig af med det. Men det rygtedes snart, at han havde haft et skavet bæst, og straks efter kom grevens jægere og skød alle hans bæster, han havde 11 i alt, og han sagde endda, at det fremmede havde aldrig været ved dem. Det hjalp dog ikke, de sagde, at de havde ordre på at skyde dem, og det gjorde de« (30).

Embedsmændene bliver som regel gjort til grin, og her er det især præsten, der må stå for skud:

»En Præst stod og talte om, at man skal elske Næsten som sig selv. En Mand sagde, at det vist næppe lod sig udføre. Jo. »Dersom der nu var Ild i Faaers Røv og i min Røv, og der stod en Spand Vand, saa tror a, Faaer svaalede først sin« (31).

Men præsten kan også selv få lov at komme til orde:

En søndag var der ikke uden tre i kirke i Vindum. Da nu pastor Lassen kom på stolen, faldt de to i søvn. Så slog han et tordenskrald i prækestolen og råbte: »Vågn op, Vindum menighed!« (32).

Men uanset hvilken behandling disse personer får, og selv om de ofte har en mere tilbagetrukket rolle i fortællingerne, er de af stor betydning for handlingen, da de sætter hovedpersonernes optræden i relief.

Der ændres ikke ved de sociale grænser, men de lader sig overskride i øjeblikke ad gangen. I et enkelt tilfælde, nemlig for Per Smeds vedkommende, er det blevet mere end et øjeblik; men så kræver det også en enestående indsats, der vanskeligt lader sig efterligne.

Den mest direkte erklæring om sociale forskelle, som Peder Møllersvend kommer med, er i en beskrivelse af forholdene på Hagenstrup mølle. Der fortælles om kartepigerne, der kom om aftenen, at de ikke måtte sidde i møllestuen hos folkene, da de så fik lavet for lidt. De blev anbragt i »den fine stue«. Og herefter oplyser Peder Møllersvend, at »Jeg, som tjente der for Møllersvend, fik Lov til at komme ind til dem, og det var snart som et Mirakel, at nogen af Folkene kom ind i den Stue, hvor »dem selv« var« (33). Forskellene har været mærkbare også i Peder Møllersvends dagligdag, og bevidstheden herom er entydig. Her er ingen vaklen i erkendelse af egen placering, men en god del ironi og stolthed, idet Peder Møllersvend får sagt, at han jo rent faktisk havde en særstilling.

Der er ingen speciel sympati for de personer, der har været blandt de fattigste af dem, Peder Møllersvend fortalte om. Man får at vide, at der var tiggere, og at det var en del af dagligdagen, men kun i et enkelt tilfælde spiller en tigger en egentlig rolle i handlingen, og heraf fremgår det, at også disse folk måtte respektere de fastsatte grænser og regler og ikke måtte misbruge den hjælp, der var at få:

»De havde en stakkelsfjæl i Lerbjærg, og hvor den var, skulde de give de omløbende tiggere en almisse. Dernæst flyede de den til deres nabo. De skulde også huse dem om natten, der kom så silde om aftenen, at de kunde ikke gå til næste by. Dem, der ikke kunde gå, skulde også befordres til næste by. I regelen var det på vogn, men Jens Kjællinghøl trillede dog en på en hjulbør fra Lerbjærg til Svejstrup. Han havde bundet sit ene ben op og forestillede, at han ikke kunde gå. Så kom Jens Kjællinghøl til kjøren med ham. Da de kom ned til åen, vilde Jens hvile sig, og så tog han en økse frem og gav sig til at hugge et hul i isen. Tiggeren sad på børen og så forundret til. »Hvorfor hugger du det hul?« sagde han endelig. »A, a tykker, det er så elendigt for sådan en stakkel som dig, du må helst få ende på det, og nu hugger a her et hul og vil putte dig ned i. Du kan ikke gå og falder alle folk til byrde, så du må være glad ved at komme af med livet.« Men det varede ikke længe, inden tiggeren fik det dårlige ben spændt løs og kom til rend. Jens blev færdig imens, og så sagde han: »Kom du kuns, nu hejj, hvor blev fyren af! hejj du!« I det samme så han jo op, og da løb den anden langt henne. Han forestillede nok at ville løbe bag efter ham, men det lod han snart være, og den anden så de aldrig mere« (34).

Der er langt flest fortællinger om mænd, men også enkelte kvindelige hovedpersoner, og her er det især slagfærdigheden, der fremhæves. Kun få gange hører man om kvinder inden for deres eget arbejdsområde. Til gengæld er der eksempler på, at de bevæger sig ind på mandens arbejdsfelt, hvad de ikke kommer godt fra. Det er ikke som med manden, der nok for en kort stund kan udføre kvindearbejde.

I ægteskabelig sammenhæng fremstilles konen flere gange som den skrappe hustru, ja manden kan forandre sig så meget, når han bliver gift, at omgivelserne tror, han er syg (35). Her behøver konen end ikke at være til stede i historien. I et enkelt tilfælde giver begge parter deres besyv med. Det drejer sig om den føromtalte Kristen Sø og dennes kone, der var »et lille bitte menneske«. Hun trådte en gang op på hans træsko og slog ham en under øret. Så siger Kristen: »Huden kund du gyer de, Krestjåne? de kund æ wåsæl et å nændt te å gjo ve dæk« (36).

Som et sidste eksempel skal nævnes fabeln om kokken, der er fløjet over på en nyslået mark. Den har lokket hønsene derover, idet den lover at beskytte dem mod »Huund og Høgh«! Da høgen imidlertid kommer, »er Kokken den første, der tager Flugten . . . og Hønsene fik saa at bjærge dem, hvordan de kunde« (37). Om denne historie så i øvrigt handler mest om kokken eller om hønsene, må være op til den enkelte at afgøre. Det kommer an på øjnene, der ser!

Fortælleren Peder Møllersvend

Peder Møllersvend fortalte om en meget bredt sammensat gruppe af mennesker: mænd og kvinder, folk fra mange forskellige erhverv, rige og fattige, unge og gamle. Det kunne være nogen, han selv havde kendt eller blot havde hørt om eller helt opdigtede personer. Det har vi med enkelte undtagelser ingen mulighed for nærmere at specificere i dag. Kun ved vi, at alle tre muligheder forekommer. Det har heller ikke den store betydning. Det vigtigste er, at det er personer, han har fæstnet sig ved, og som han har valgt at fortælle om.

Geografisk set holdt Peder Møllersvend sig til den verden, han kendte, og personerne er som regel skildret i deres daglige omgivelser med en tydelig forbindelse til Peder Møllersvends egen tilværelse, skønt nogle af historierne tidsmæssigt rækker noget længere tilbage. I forhold til de personer, han fortalte om, var hans egen placering dog af en noget særlig karakter, da han var husmand og landarbejder i en stor del af sin tilværelse med hvad dette måtte indebære af økonomisk og arbejdsmæssig usikkerhed, men samtidig havde den sikre periode som møllersvend med den position, det førte med sig, og gennem dette arbejde havde han mulighed for samvær

med en stor og sammensat gruppe af mennesker. Det har i overvejende grad været inden for mændenes rækker, da der næppe har været mange kvinder blandt kunderne, men til gengæld kunne han jo så, som det fremgik, også være sammen med kartepigerne, når de var på besøg. Alt i alt havde han gennem disse mange besøgende mulighed for at udvide den fysisk ret snævre verden, han ellers levede i, og her kunne han gøre iagttagelser, der måtte give et bredt kendskab til mennesker.

Denne sociale spændvidde er da også til stede i fortællingerne, men alligevel er der under den urolige overflade, hvor det kan være vanskeligt at fornemme en entydig identifikation fra Peder Møllersvends side, ofte en markering af sympati for de dårligst stillede; ikke nødvendigvis i samfundet som sådan, men i situationen.

Det er generelt for en stor del af fortællingerne, at personerne præsenteres i et for dem gunstigt lys, i situationer, som de på forskellig måde viser, at de behersker, og hvor de da også selv udtrykker tillid til egne evner. Ved at være udstyret med hurtige replikker, fysisk styrke, handlekraft og initiativ er de ikke alene i stand til at klare sig inden for deres eget kendte miljø, men også i fremmed miljø og endda i enkelte tilfælde helt overskride de ellers tilsyneladende urokkelige grænser, der er sat for ens tilværelse. Det er i overvejende grad disse fysisk eller psykisk stærke personer, Peder Møllersvend valgte at fremhæve. Folk, der ikke lod sig slå ud af de vanskeligheder, som de, mere eller mindre selvforskyldt, var bragt i. Styrken og overskuddet betones yderligere ved, at man igennem mange historier fornemmer, hvad der ville være sket, hvis personerne *ikke* havde klaret det, og det kan være lige fra latterliggørelse og ydmygelse til økonomisk ruin. Dette underliggende risikomoment giver kontrasten og spændingen i mange af historierne.

Men der skabes også en kontrast ved fremhævelse af helt andre typer, nemlig personer der er bekymrede og angste for det ukendte. Ved at fremstille disse i et mere eller mindre komisk skær, fik Peder Møllersvend sagt, at han i hvert fald ikke delte deres bekymringer. Han kunne også udtrykke sin mening direkte, som i forbindelse med folks tro på overnaturlige hændelser, hvor han klart vedkendte sig at være en »vantro Thomas« og samtidig gav udtryk for, at der kunne være flere meninger om disse emner, og at han var bevidst herom.

Ved at kunne slå ned på en så alsidigt sammensat gruppe af mennesker og udvælge disse som eksempler viste Peder Møllersvend, hvor godt han kendte til folkene i det samfund, han levede i. At han tilmed ofte lod personerne spille ud mod hinanden og gøre hinanden indbyrdes til grin eller selv fremstillede karikaturlignende portrætter, viser, med hvilken

overlegenhed han har kunnet iagttage og bruge sine omgivelser og har kunnet jonglere med menneskelige relationer.

Men Peder Møllersvend var på ingen måde kun iagttagere. Han gav noget igen, og det i en form, der glimrer ved sin alsidighed. Som mange af de personer, han fortalte om, var han selv godt skåret for tungebåndet. Med veloplagthed og sproglig virtuositet byggede han de forskellige portrætter op, og af de talrige historier, han videregav, kan der dannes endnu et portræt, nemlig af Peder Møllersvend selv. Den ukuelighed, mange af personerne udtrykker, synes at kunne overføres på ham. Det kan være mere eller mindre i overensstemmelse med hans »virkelige« liv, det kan vi ikke sige noget om i dag, men fortællingerne afspejler en oplevelse af virkeligheden, og her er det dette indtryk, han har formået at videregive – til os og til sin samtid, til de mennesker han fortalte for.

Som møllersvend havde han det største publikum, og her havde han sikkert som møllersvenden Christian en direkte underholdningsfunktion. Ja, man kan ligefrem høre den skogerlatter, som mange af historierne må have fremkaldt. Men der er ingen tvivl om, at han igennem hele sit liv, fra Vissing til Vindum, formåede at gøre sig til midtpunkt ved at fortælle en god historie. En historie, hvor han lod andre mennesker handle, men hvor det i den sidste ende var Peder Møllersvend, det handlede om. Her havde han en sikker position, og skulle det endelig ske, at der kom indvendinger fra tilhørerne, kunne han blot ty til sin børnelærdom, nemlig da han som dreng gjorde indsigelser mod det, bedstemoderen fortalte ham og fik til svar: »Du skal ikke være så nysgjerrig, dreng, så vil a ikke fortælle dig noget. Det er nu, som a fortæller dig det.« »Og så måtte a tage til takke med den forklaring«, kommenterede Peder Møllersvend (38).

Noter:

1 JAT, s. 290, også trykt i GK, s. 96 (forkortelser: se litteraturlisten). 2 MO III, s. 296. En samlet oversigt over optegnelserne findes i GK, s. 148, hvor det skal bemærkes, at der i stedet for JF VIII skal stå JF VI. Fra JF VIII er der flg. numre: 4, 231, 237, 239, 265, 317, 330, 341, 368, 384, 427, 564, 704 og 711. 3 Oplysningerne stammer fra JAT, s. 290, folketællingslister og kirkebøger. 4 I Brandstrup fra 1852-57 og igen fra 1884-1888, i nabobyen Faarup fra 1876-84 og i Hadsten fra 1888-97. 5 MO I, s. 112. 6 MO III, s. 214. 7 Fotografiet viser ham da også siddende på en trillebør fyldt med tørv. Når man tager i betragtning, at Tang Kristensen i sin enestående billedsamling af meddelere ofte lod disse fotografere i dagligdags situationer, der kunne sige noget om deres hverdag og arbejde, er der meget, der taler for, at det ikke er et tilfældigt valgt læs tørv, der er kommet med på billedet. Billedet findes i Gamle kildevæld. 8 Skrubbeltrang, s. 161. 9 Samme. I øvrigt henvises til Ingeborg Christmas-Møller: »På fattighuset. Greve Hospital og andre fattighuse på landet i 1700- og 1800-tallet«, Kbh. 1978. 10 Jensen, s. 20 og 21. Niels Jensen var møllerdreng ved Øresø Vandmølle ved Holbæk i anden halvdel af 1800-tallet. 11 Jensen, s. 21. Det bekræftes også af Tang Kristensen i portrættet af møllersvenden Peder Johansen, Fuldbro Mølle, GK, s. 112. 12 Jensen s. 25. 13 I »Kongens Møller« oplyses det, at møllersvendens position blev synliggjort ved måltiderne, hvor han ikke sad ved tjenestefolkenes bord, men havde et lille bord for sig selv.

Dette skyldtes også hans »repræsentative« funktion, idet nogle af gæsterne eller håndværkerne, som spiste med, blev anbragt ved dette bord. Jensen s. 34. 14 JA IV, nr. 287. 15 JA VI nr. 551. 16 FK, nr. 17. 17 JF VIII, nr. 231. 18 JF VIII, nr. 237. 19 JF VIII, nr. 239. 20 JA V, nr. 197. 21 JA VI, nr. 80. 22 JA VI, nr. 574. 23 JA VI, nr. 45. 24 JA VI, nr. 91. 25 JA V, nr. 85. 26 JF VI, nr. 314. 27 JA I, nr. 195. 28 JA I, nr. 141. 29 JA V, nr. 89. 30 JA II, nr. 126. 31 FK, nr. 492. 32 JA VI, nr. 729. 33 JF VI, nr. 314. 34 JA V, nr. 533. 35 DS, nr. 179. 36 JF VIII, nr. 237. 37 JF VI, nr. 364a. 38 JF VIII, nr. 317.

Litteratur:

- Hansen, Sv. Aage: Økonomisk vækst i Danmark. Bind I: 1720-1914. Kbh. 1972.
 Jensen, Niels: Kongens Møller. En gammel møllerdrengs erindringer fra Øresø mølle. Særtryk af »Fra Holbæk Amt«, Historisk samfunds årbog fra årene 1941 og 1942.
 Johansen, Hans Chr.: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. Dansk socialhistorie, bind 4. Kbh. 1979.
 Kristensen, Evald Tang. Se nedenfor.
 Meyer, Niels: Danske Møller. Med historisk indledning af Niels Meyer. Kbh. 1934.
 Plovgaard, Karen: Møllersvenden Peder Johansen Sørensen. I: Østjysk hjemstavn 1956, s. 108-113.
 Simonsen, N.C.: Mølleeiernes Stilling før og efter Lov af 14de April 1852. Skive 1871.
 Skrubbeltrang, Friedlev: Den danske husmand, bind 1. Kbh. 1952.
 Trap, J.P.: Danmark. Viborg amt, bind VII, 1. Gad 1962, og Randers amt, bind VII, 2. Gad 1963.
 JF: E. Tang Kristensen: Sagn og overtro fra Jylland, Jyske Folkeminder VI, Kbh. 1883 og VIII, Kolding, 1886.
 JA: E. Tang Kristensen: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv I-VI, Kolding 1891-1894.
 JAT: E. Tang Kristensen: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv, tillægsbind I-VI, Aarhus 1900-1905.
 FK: E. Tang Kristensen: Vore Fædres Kirketjeneste, Aarhus 1900.
 DSK: E. Tang Kristensen: Danske Skjæmtesagn, Aarhus 1900.
 GK: E. Tang Kristensen: Gamle kildevæld. Portrætter af danske eventyrfortællere og vise-sangere fra århundredskiftet. Redaktion og kommentar ved Erik Høvring Pedersen. Kbh. 1981.
 MO: E. Tang Kristensen: Minder og oplevelser. I-IV. Viborg 1923-27.

Summary

Peder the Miller, a storyteller and his background

Peder Andersen Bjerregaard (1843-1908), who was also known as Peder Møllersvend (Peder the Miller), was one of the folklore collector Evald Tang Kristensen's great informants. As a storyteller he had a composite repertoire dominated by legends and folklife descriptions. These minor narratives include a big group of stories which describe the life and conduct of various people, and by taking a closer look at these character sketches, one also gets closer to the person Peder Møllersvend. He was himself a smallholder and a farm labourer for a large part of his life, but he worked as a miller for a period of 15 years, and this was undoubtedly an important time for him. At the mill, there was a big flow of people and good possibilities for exchanging oral information, and Peder Møllersvend probably had a direct entertainment function.

However, there is no doubt that, throughout his life, he could attract attention by telling a story. A story where one could meet with fit and energetic people in situations, which were not always probable or pleasant, but which they still managed to pull through on their own. But one also heard of quite different types, which made it possible for Peder Møllersvend to juggle freely with human relations by means of all this gallery of characters. And so he did!